

Премин кон превенција: употреба
на образованието во спречување
на онлајн радикализација

ВОДИЧ ЗА САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТ НА ДЕЦАТА ВО ДОМОТ И УЧИЛИШТЕТО

Наслов: **Водич за сајбер безбедност на децата во домот и училиштето**

За издавачот: **Центар за истражување и креирање политики**

Автори: **проф. д-р Методи Хаџи-Јанев
проф. д-р Митко Богданоски
м-р Александар Цеков**

Дизајн: **Армариум Груп**
Тираж: **200**

Project
funded by the
EUROPEAN UNION

Оваа публикација е изготвена со финансиска поддршка од Хедаја – Центарот за извонредност за спречување на насилан екстремизам и Европската Унија. Нејзината содржина е единствена одговорност на Центарот за истражување и креирање политики и на ги одразува ставовите на Хедаја.

Содржина

I. ВОВЕД.....	5
II. ГЕНЕРАЛНИ ПОДАТОЦИ ЗА КОРИСТЕЊЕТО НА ИНТЕРНЕТОТ КАЈ НАС И БЕЗБЕДНОСТА ВО „ОНЛАЈН“ ПРОСТОРОТ.....	7
III. ИНТЕРНЕТОТ „МЕЧ СО ДВЕ ОСТРИЦИ“, ПРИДОБИВКИТЕ И ОПАСНОСТИТЕ ОД ИНТЕРНЕТОТ.....	9
IV. РАДИКАЛИЗАЦИЈА.....	11
Што е тоа радикализација? Радикализирање?.....	11
Што е верски фундаментализам?.....	14
Што е говор на омраза?	15
Што е насилен екстремизам?.....	16
Што е тероризам?	16
V. ОНЛАЈН РАДИКАЛИЗАЦИЈА	18
Кога предностите ќе станат ризик и опасност	18
Како ти или твоите другари можете да бидете радикализирани „онлајн“?	19
Како може да те селектираат?	20
Како да препознаете потенцијална „рана-почетна фаза на радикализација“	27
Како да препознаеш (препознаете другар/другарка) дека си (е) во фазата на загрижувачко однесување во процесот на насилната радикализација?.....	33

Како да препознаеш (препознаете другар/другарка) дека си (е) во фазата на алармантно однесување во процесот на насилната радикализација?.....	36
VI. КАКО ДА СПРЕЧИТЕ И ПРИЈАВИТЕ РАДИКАЛИЗАЦИЈА АКО СТЕ РОДИТЕЛ ИЛИ ДРУГАР/ДРУГАРКА?	38
VII. КАДЕ ДА ПРИЈАВИТЕ НАСИЛНА „ОНЛАЈН“ РАДИКАЛИЗАЦИЈА?.....	43
VIII. КАКО ДА МУ ПОМОГНЕТЕ НА ВАШЕТО ДЕТЕ БЕЗБЕДНО ДА ГО КОРИСТИ ИНТЕРНЕТОТ.....	44
Правила за однесување на децата на интернет	46
Домашни договори.....	48
Правила за користење на интернетот во училиштата.....	51
Предлог мерки кои треба да ги имате во предвид за да го намалите ризикот од насилна „онлајн“ радикализација на вашето дете	52
Анекс 1: Домашен договор за користење на паметни уреди, компјутери и интернет.....	54

I. ВОВЕД

Радикализацијата која води до насилен екстремизам претставува сериозен проблем на денешницата. Индивидуите и групите кои се вклучени во насилен екстремизам, многу често ги користат и современите технологии за остварување на својата цел. Истражувањата покажуваат дека радикализацијата, покрај останатото, е најзастапена во регионите каде општествата имаат недостаток од институции кои треба да им помагаат на младите во развојот на нивните капацитети и справувањето со предизвиците од современото живеење.

Маргинализацијата, чувството на осаменост, отуѓувањето, немањето на перспектива, сиромаштијата и сл. се едни од најчесто споменуваните фактори заради кои младите насилно се радикализираат или само радикализираат. Од друга страна, постојат согледувања според кои, судирот на различните културни перспективи и припадноста на општествени и етнички групи е основа на која се надоврзуваат низа на извори и причинители за радикализација која што води кон насилен екстремизам. Без разлика на сè, онлајн насилната радикализација¹ е реална и претставува проблем кој бара сериозен пристап, како во превенцијата, така и во менаџирањето со последиците од неа.

Од таа причина, овој Водич има за цел да им помогне на младите и родителите во следното: Како да препознаат што е радикализација?; Како и на каков начин радикализацијата преку интернет може да се одвива и кои се фазите во тој процес?; Како родителот и другарите може да препознаат, спречат и пријават радикализација?

¹ Терминот „насилна радикализација“ во текстот се користи како синоним за „радикализација која што води кон насилство / насилен екстремизам“

И што е тоа што младите и родителите треба да го сторат за спречување и пријавување на радикализацијата?

Водичот накратко се осврнува на користењето на интернетот и дава краток преглед за тоа како и за што се користи интернетот кај нас, односно кои се придобивките и опасностите од интернетот. Потоа, го објаснува поимот радикализација и дава воопштени дефиниции за сродните феномени како, фундаментализам, говор на омраза, екстремизам и тероризам. Овој дел има за цел да даде појаснување за потенцијалните недоразбирања помеѓу слични термини кои се користат во секојдневните информации поврзани со онлајн радикализацијата. Тежиште во натамошниот дел од водичот се става на насилната радикализација. За таа цел кога ќе зборуваме за радикализација ќе мислиме на насилна радикализација.

Делот IV, насловен како „Онлајн радикализација“, е суштината на овој Водич. Во него се објаснети фазите преку кои најчесто се одвива процесот на онлајн радикализацијата и воедно се дадени одредени индикатори за тоа како може да се препознае овој процес. Делот V пак содржи насоки за тоа како може да се спречи, а делот VI. како да се пријави процесот на онлајн радикализацијата ако сте родител или другар/другарка. Конечно, за родителите (иако е корисно и за другарите/другарките) на крај во делот VII се дадени генерални упатства за тоа како родителите може да им помогнат на децата безбедно користење на интернетот.

Овој Водич е развиен во рамки на проектот „Премин кон превенција: употреба на образованието во спречување на онлајн радикализација на младите“, финансиран од страна на Хедаја - Центар за извонредност во справување со насилен екстремизам и Европската Унија.

II. ГЕНЕРАЛНИ ПОДАТОЦИ ЗА КОРИСТЕЊЕТО НА ИНТЕРНЕТОТ КАЈ НАС И БЕЗБЕДНОСТА ВО „ОНЛАЈН“ ПРОСТОРОТ

Младите секаде во светот, па и кај нас, со комуникацијата во онлајн просторот (интернетот) и користењето на социјалните медиуми започнуваат уште од најрана возраст. Според податоците на Државниот завод за статистика, во првото тримесечје од 2019 година, 81.8 % од домаќинствата имале пристап на интернет од дома. Учеството на домаќинствата според типот на населеното место со широкопојасен интернет во вкупниот број домаќинства е 85.7 % во 2019 година.

Во првото тримесечје од 2019 година, од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, интернет користеле 81.4 %, а 72.9 % го користеле секој ден или речиси секој ден. Од лицата што користеле интернет кога било во последните 12 месеци, 35.9 % наarachale/купиле стоки или услуги преку интернет, а мнозинството од нив, 35.8 %, купиле облека или спортска опрема.²

Интернетот кај нас најмногу се користи за социјални мрежи (84%), односно за креирање на кориснички профили, објавување на статуси и коментари на познатите социјални платформи како Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Снапчат и други, што ја рангира земјата на четврто место во користење на социјални мрежи, веднаш после Исланд (91%), Малта (87%), Норвешка (84%) и Унгарија (84%).³

² Сите погоре наведени податоци се преземени од официјалната страница на Државниот завод за статистика, на Република Северна Македонија. Страницата е достапна на: <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSooopstenie.aspx?rbtxt=77>

³ Игор Петровски, (Јуни 29, 2018), „За што го користат интернетот Македонските граѓани: шампиони се во Европа за социјални мрежи и

Ваквата распространетост на употребата на интернет освен придобивки, крие и носи и низа потенцијални опасности кои што треба навремено и соодветно да се пресретнат со цел да се избегнат непријатни искуства од користењето на интернетот особено меѓу учениците и младите луѓе.

Понатаму, истражувањата на ниво на Европската Унија говорат дека 1 од 3 интернет корисници е дете⁴, а дури половина од децата на возраст помеѓу 11-16 години се среќаваат со еден од најчестите ризици на интернет⁵ како што се малтретирањето преку сајбер просторот (сајбербулинг), сајбер-предатори, измами, злонамерни кодови (малвери), рибарење (фишинг) итн. Од друга страна пак, истото истражување покажува дека повеќе од половината од испитаниците не знаат како да се справат со опасностите на интернет.

телефонирање, последни за Праќање мејлови и онлајн банкарство“, Капитал, достапно на: <https://kapital.mk/za-shto-go-koristat-internetot-makedonskite-gragani-shampioni-se-vo-evropa-za-sotsijalni-mrezhi-i-telefonirane-posledni-za-prakane-mejlovi-i-onlajn-bankarstvo/>

⁴ Според дефиницијата на Конвенцијата за правата на детето на Обединети Нации, дете е секое човечко суштество кое не навршило 18 години од животот, доколку, врз основа на закон за правата на детето, полнолетство не се стекнува порано.

⁵ https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area/digital-education-action-plan-action-7-cybersecurity-in-education_en

III. ИНТЕРНЕТОТ „МЕЧ СО ДВЕ ОСТРИЦИ“, ПРИДОБИВКИТЕ И ОПАСНОСТИТЕ ОД ИНТЕРНЕТОТ

Интернетот претставува една од придобивките на современиот начин на живеење. Наједноставно, интернетот е „место“ каде што луѓето генерално, а особено младите, можат да комуницираат и да се поврзат, да разменуваат искуства, да учат, да откриваат нови нешта, да наоѓаат информации како и да ја развиваат својата креативност во разни области и на различни начини. Сепак, и покрај огромните можности што ги нуди, постојат и низа потенцијални опасности што се кријат доколку интернетот не се употребува правилно и со доза на претпазливост. Имено, лесната достапност на содржини на интернет, често се користи за постигнување на разни цели и задоволување на интереси кои не секогаш се чесни и безопасни. Таквите цело може да бидат: остварување на профит, ширење на пропаганда, ширење на лажни вести, мобилизацијата за радикални цели, сајбер-малтретирање и многу други.

Денес преку феноменот „Интернет на нештата“ (или интернет на се) интернетот е достапен на повеќе уреди. Тоа, заедно со поевтинување на цената на услугата и зголемување на комодитетот влијае интернетот да се користи на повеќе места и во движење. Како резултат на тоа, денес младите може да користат интернет од дома, на училиште, кај другари, додека се движат и сл. Ваквата можност го подобрува комодитетот, но ја зголемува и опасноста.

Проблемот со безбедноста и опасностите од користењето на интернет доаѓаат од фактот што основната идеја на интернетот не е безбедноста. Интернетот е направен за комуникација и за поинакви иновативни цели и подобрување на комодитетот.

Наједноставно кажано, за да ги добиеме удобствата, често се откажуваме од приватноста, а со тоа и слободата за услуга (независно дали станува збор за користење на платформа за комуникација, видео-игри и сл.).

Оттука, изворот на опасноста преку интернет секојдневно расте и се зголемува. Ризикот кај младите од интернетот првично извира од ниското ниво на свест за опасностите кои може да ги демнат преку користење на интернетот. На пример, децата за да добијат услуга често споделуваат податоци и откриваат лични информации коишто подоцна може да се искористат за други цели. Ефектите кои може да се предизвикаат преку интернетот може да бидат далекусежни не само врз нив, туку и врз други луѓе.

Податоците во дигиталниот свет остануваат засекогаш. Затоа, децата треба да бидат информирани за тоа кој сè може да ги види нивните објави, кои информации не смеат да ги споделуваат на интернет, особено не со непознати лица. Ова е особено важно бидејќи преку можноста за креирање на лажни профили и прикривање на вистинскиот идентитет, децата можат да бидат доведени во заблуда и да откријат лични информации и податоци на непознати луѓе. Овие податоци, покрај за истото, во негативен контекст се користат и за онлајн радикализација.

IV. РАДИКАЛИЗАЦИЈА

Радикализацијата која води до насилство и тероризам претставува сериозен проблем за повеќе држави во светот. Овој вид на радикализацијата е закана за секој поединечно, семејството (фамилијата), другарите/другарките, соседството („маалото“), населбата и државата. За таа цел државите поддржани од Организацијата на Обединети Нации (ООН), Европската Унија (ЕУ), Северно-атлантскиот совет (НАТО), Организацијата за безбедност и соработка на Европа (ОБСЕ) и други организации преземаат сериозни мерки за справување со постапките на радикализирање кое води до насилство.

ШТО Е ТОА РАДИКАЛИЗАЦИЈА? РАДИКАЛИЗИРАЊЕ?

До денес не постои општо прифатена дефиниција за тоа што е радикализација и што претставува таа.

Наједноставно кажано, радикализацијата е примена на идеи, убедувања или цели кои треба да предизвикаат дејствие за драстична длабока промена на она што се смета за нормално и секојдневно.

Засега не постои прифатена дефиниција за радикализација.

Во македонскиот речник за радикализацијата се вели дека е: „Применување на коренити, решителни мерки во решавањето на

прашањата“⁶ (значи остварување на некаква цел). Радикализмот како именка означува и политички правец.⁷

Радикализацијата генерално опфаќа **регрутирање**-(селекција и придобивање) и **индоктринација**. Затоа, би рекле дека оние кои радикализираат се обидуваат да селектираат, привлечат-придобиваат поединец или група (**тоа е регрутирање**) со цел поединецот и/или групата да се поистовети(ат) – (тоа е **индоктринација**) со потребата за некоја промена или решавање на некои прашања.

Методите-начините за регрутирање најчесто се преку разговори и убедување, наговарање, покажување, поучување, споредби и сл. Промената или решавањето на одредени прашања може да се манифестираат преку промена во верувањето; промена во толеранцијата; промена во начинот на разрешување на спротивностите – употреба на насилства и сл.

Однесувањето со кое се настојува да се оствари промената (значи длабоки - темелни промени на она што се смета за нормално или што се разликува од однесувањето на останатите) се нарекува радикално.

Радикализацијата може да биде од:

- политичка природа (на пример, промена на општественото уредување-наместо демократско уредување како што ние сега имаме, да се укинат изборите и да имаме еден постојан владетел кој ќе владее додека е жив и сл.),
- социјална природа (на пример, фановите на спортските екипи здружени во навивачки групи кога би сакале предизвикаат промена - да остварат цел, со која сите останати поддржувачи и

⁶ Дигитален речник на македонскиот јазик, „радикализам“

<http://www.makedonski.info/show/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC/%D0%BC>

⁷ Истото

љубители на спортот ќе го поддржуваат клубот за кој тие навиваат), или

- религиозна природа (кога припадниците на одредена религија сакаат да наметнат промена со која религијата во која тие веруваат ќе биде единствена).

Радикализацијата може да промовира однесување каде се тежнее промените да се остварат **без насилство и/или по пат на насилство**.⁸ Остварувањето на промените по мирен пат, преку дебати и толеранција за разликите, без да предизвикаат говор на омраза или насилство, да упатат на насилство, или да предизвикаат создавање на непријателства (во маалото/соседството, училиштето, населбата и/или државата) не би требало да се забранети.

Секое радикализирање (промовирање-усно/пишано, повикување, привлекување, придобивање-наговарање, подучување, советување и покажување на дејствија за темелна промена на општо-прифатената состојба - она што го сметаме за нормално) **преку насилство е забрането**.

Против радикализацијата која промовира насилен екстремизам и тероризам мораме да се бориме сите заедно. Понатаму кога ќе зборуваме за радикализација која промовира насилен екстремизам и тероризам ќе мислиме на **насилна радикализација**.

Ако ги земеме во предвид претходните примери, насилната радикализација ќе имаме ако во примерот за радикализација од:

- политичка природа (на пример, промена на општественото уредување-наместо демократско уредување како што ние сега имаме, да се укинат изборите и да имаме еден постојан владетел

⁸ Schmid, A. P. (2013-03-27). "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review". The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT).

кој ќе владее додека е жив и сл.) во **настојувањето за промената на општественото уредување се упатува да се користат насилни методи / насилства против оние кои размислуваат различно,**

- социјална природа на пример, фановите на спортските екипи здружени во навивачки групи кога би сакале да предизвикаат промена-да остварат цел, со која сите останати поддржувачи и љубители на спортот ќе го поддржуваат клубот за кој тие навиваат, **а против сите други кои не го поддржуваат истиот клуб да се употреби или промовира насилство, или**
- религиозна природа (кога припадниците на одредена религија сакаат да наметнат промена со која религијата во која тие веруваат ќе биде единствена), **а против неистомислениците е дозволено да се користи или се промовира насилство.**

Радикализацијата или повикувањето на промена на она што го сметаме за нормално која предизвикува насилно однесување и/или акти на тероризам е забранета. Против неа треба да се бориме сите.

Насилната радикализација често се поистоветува со верски фундаментализам, говор на омраза, насилен екстремизам и/или акти на тероризам.

ШТО Е ВЕРСКИ ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ?

Верскиот фундаментализам е пристап кон промовирање и практикување на религија. Речиси секоја религија има свој фундаментален дел.

Практикувањето на фундаментализам може, но не мора да води кон насилна радикализација.

ШТО Е ГОВОР НА ОМРАЗА?

Искажан став усно или напишан кој има за цел да омаловажи, вознемири, создаде страв или поттикнува насилство против едно или повеќе лица поради нивните лични карактеристики или припадноста кон одредена група или заедница. Овој говор е насочен против оние кои се гледаат како различни.⁹ Процесот на радикализација вообичаено може да содржи говор на омраза.

⁹ Повеќе за говорот на омраза може да се види во Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на Министри на Советот на Европа за „говор на омраза“ од 1997 година, пристапено на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec%281997%29020&expmem_EN.asp

ШТО Е НАСИЛЕН ЕКСТРЕМИЗАМ?

За насилан екстремизам зборуваме кога поединец/група изразува/ат верувања/убедувања кои поддржуваат или поттикнуваат насилство и/или преземаат активности на насилство за да остварат некоја цел (социјална, идеолошка, религиозна или политичка).¹⁰

ШТО Е ТЕРОРИЗАМ?

До денес не постои универзална дефиниција за тоа што е тероризам. Најопшто кажано и прифатено од ЕУ и УНЕСКО на пример е дека тероризмот се дефинира како користење на насилство или закана со цел да се влее страв, дестабилизација за да потоа се уништи целиот поредок со кој не се согласуваат оние кои го применуваат.¹¹

Исто така внимавај! Ако тие решиле да го сторат тоа ти не мораш да го правиш истото! Она што треба да го направиш е да пријавиш на наставниците, училиштето или родителите!

¹⁰ За ова повеќе види во прирачникот за насилан екстремизам на УНЕСКО, UNESCO (2016), A Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>, или во упатството на Владата на Австралија за достапно на: <https://www.livingsafetogether.gov.au/get-the-facts/Pages/default.aspx>

¹¹ UNESCO, (2017), Youth and Violent Extremism on Social Media, пристапно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260532>

Од дефинирањето на овие поими може да се согледа поврзувањето на насилната радикализација (активности за да промовираат/поттикнат однесување за темелни промени) со насилниот екстремизам и тероризам.

Благодарение на развојот на технологијата и пред сè интернетот и платформите за комуникација (Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Скајп, Снеп-чат и сл.), можноста за насилна радикализација е зголемена.

Имај во предвид! Оние кои радикализираат (може да те изберат тебе...да ти пристапат... и да те убедуваат, подучуваат, даваат насоки...) за да извршиш насилство или можеби тероризам не значи дека тие би го извршиле актот на насилство.

V. ОНЛАЈН РАДИКАЛИЗАЦИЈА

Како што претходно истакнавме современите технологии, интернетот и онлајн комуникацијата даваат голем број предности, но носат и ризици. За тебе и твоите другари, како и за останатите ученици, онлајн комуникациите и „функционирањето“ е речиси исто како и во физичкиот свет. Многумина дури и не прават разлика помеѓу „оф-лајн“ и „онлајн“ светот, како на пример некои ваши пријатели.¹²

КОГА ПРЕДНОСТИТЕ ЌЕ СТАНАТ РИЗИК И ОПАСНОСТ

Можноста да се комуницира речиси бесплатно преку „онлајн“ светот (интернетот и социјалните медиуми) е „супер кул“. Штеди време, средства (не мораш да плаќаш за превоз) и по малку е „тренди“ бидејќи можеш да бидеш кој/а сакаш. Дополнително, вака креираната реалност (онлајн) ти дава можност да експериментираш и да оствариш комуникација полесно отколку кога треба да се сретнеш со некого (на пример некој кој ти се допаѓа) во физичкиот свет. Со малку напори (ако „изгуглаш“ наслови на таа тема) можеш да делиш дури и совети. Или пак, да станеш и „инфлуенсер“. **Тоа, делењето совети заради забава или шега, да бидеме искрени, може да биде и опасно!** Ако немаш темелни познавања од нешто-не си експерт и тоа може да предизвика последици кои не ги очекуваш.

Е сега, проблемот е во тоа што и други со малку поинакви злонамерни цели може да сакаат да го прават истото и тоа, не само за забава. Оваа можност за комуникација без да мораш да патуваш, да се претставуваш кој навистина си и сл. **стана можност и за лицата кои сакаат да насилно**

¹² Види кај Postmes & Brunsting (УНЕСКО ДИГИТАЛ стр. 18)

да радикализираат и да поттикнат насилство и да те наведат да извршиш терористички напад.

За разлика од тебе или другарот/ката кој/а некои работи ги прави од забава, радозналост и сл., постојат лицата кои имаат поинаква цел. Најчесто се добро организирани во пласирањето на информации и дезинформации, после што следи: селекција, изолација и индоктринација-кога си убеден дека со употреба на насилство можеш да ја оствариш промената (на пример да ги неутрализираш оние спротивните/различните).¹³

Текот на насилното радикализирање може да биде различен. Бидејќи секоја личност е различна, процесот може да биде според редоследот кој е прикажан подолу, но може и да има исклучоци. Па, така наместо како што е прикажано подолу, насилната радикализација може да се случи многу забрзано или некои фази да се преклопат. Најбитно е да знаеш дека употребата на насилство против различните и насилни методи за промена на нивниот став/мислење или поведение е забранета! Исто така, е забрането промовирањето на насилство за остварување на тие цели!

КАКО ТИ ИЛИ ТВОИТЕ ДРУГАРИ МОЖЕТЕ ДА БИДЕТЕ РАДИКАЛИЗИРАНИ „ОНЛАЈН“?

Радикализацијата вообичаено започнува со селекција. Тој процес може да биде и преку самостојна селекција. Тоа значи да преку своето однесување самиот/самата се селектирате.

Внимавај! Ова е само пример, не е правило.

¹³ Von Behr, Reding, Edwards, & Gribbon, (2013

КАКО МОЖЕ ДА ТЕ СЕЛЕКТИРААТ?

Во оваа фаза лицата кои имаат зли намери ги користат предностите на интернетот и „онлајн“ светот за свои цели. Тие знаат дека за тебе и твоите врсници интернетот и „онлајн“ комуникациите се нормални, како што за твоите родители е нормално секојдневната комуникација во физичкиот свет.¹⁴

Избор. За да ја остварат својата цел, дел од подобро организирани злонамерни организации и поединци имаат разработено методи на анализи на твојата личност т.н. профилирање.¹⁵ До податоците за тебе може да дојдат:

- **Преку твојот профил** на било која платформа (Фејсбук, Твитер, Инстаграм, ЈуТјуб и други платформи за комуникација и видеа) може да ги проучат твоите/вашите навики, слабости, силни страни, желби, темперамент, амбиции, хобија, пријатели кои најмногу може да влијаат, разочарувања, очекувања, места кои ги посетуваш, страници кои ги посетуваш, каква мода сакаш и речиси сè што да дознаат за тебе или твоите пријатели. Пристапот до тебе може да биде ако профилот не ти е заштитен, или како сосема случаен пристап со понуда за пријателство. Можноста за „тагови“ исто така е извор преку кои може да соберат информации за тебе/вас.
- **Преку веб страници и форуми за разговор.** Многу често лицата со зли намери имаат добро организирани „веб страници“ кои се примамливи и со содржини наменети за тебе и оние како тебе.¹⁶

¹⁴ Истражување кое го потврдува овој факт на глобално рамниште Postmes & Brunsting (2002)

¹⁵ Најди за профилирање преку веб

¹⁶ Weimann, (2015);

На овие веб страници пласираат информации од кои **дел се точни**, дел се **полуточни**, а дел се **целосно не точни**.¹⁷ Веб страниците или форумите за разговор, може но и не мора да се поврзани со содржината која им е крајна цел. На овие страници често се поставуваат содржини кои се однапред подготвени да те/ве тестираат.¹⁸ Тие знаат како да ги мерат твоите/вашите реакции на одредени содржини и врз основа на тоа да формираат став како да пристапат кон тебе.

- **Преку гледање видео содржини.** Како и за останатите техники на следење на твоето однесување, оние кои имаат зли намери и сакаат насилно да те радикализираат можат да знаат какви видеа си гледал или пребарувал. Имено, веќе рековме дека најголемиот дел од платформите имаат соодветни алгоритми - програми кои ти селектираат што е тоа што ќе го гледаш. Дополнително, видеата имаат и прегледи, како и можност да се види кој е тој кој ги гледал-прегледувал. Оттука, многу лесно може да бидеш воочен/а ако заради радозналост гледаш видеа кои имаат содржини наменети за насилна радикализација/само радикализација. Денес, иако со добра намера, ЈуТјуб каналот има развиено упатства како да дизајнираш видео врз основа на профилот/навиките на твоите гледачи или оние кои те следат.

Оттука, многу лесно оние кои имаат зли намери може да го сторат тоа за да ја постигнат целта.¹⁹

¹⁷ Постојат истражувања кои го потврдуваат ова види во: Brachman & Levine, (2011); RAND Europe, (2013); Sageman, (2008); Weimann, (2004)

¹⁸ Busher, (2015)

¹⁹ Види повеќе на YouTube Creator Academy, пристапено на:

<https://creatoracademy.youtube.com/page/lesson/discoverability-analytics>

Игри. Игрите исто така можат да бидат пат преку кои оние кои имаат зли намери можат да дојдат до тебе/вас. Современите видео-игри овозможуваат комуникација во посебни „чат-соби“-(виртуелни простории за комуникација) и како такви претставуваат можност за лицата кои имаат зли намери.

Користејќи ги ликовите од игрите, и во име на нив, „говорот на омраза“, лесно и притаено, без да забележите, може да се искористи како форма против групи/индивидуи од физичкиот свет кои се различни од тебе.²⁰ Иако не мора да значи дека секогаш е случај, постојат истражувања кои покажуваат дека видео игрите можат да го стимулираат насилството кај младите.²¹ Според одредени анализи младите кај нас сакаат да играат онлајн, па 38% го користеле интернетот за играње и симнување игри, што е над европскиот просек од 34%.²²

Откако ќе го лоцираат „пленот“, оние кои ги злоупотребуваат социјалните медиуми за комуникација (Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Снеп-чат, ЈуТјубе и сл.) и интернетот во фазата на селекција, започнуваат со процес на **регрутирање**.

Регрутирање. Поединците и групите кои го злоупотребуваат интернетот и социјалните медиуми знаат како притаено да пристапат и кога да воспостават комуникација. Секоја комуникација **навидум е добро-намерна**.

Внимавај! Многу од овие ставови може да се, а и најверојатно се, добиени од претходното анализирање/профилирање на твојот(ите) профил(и)!

²⁰ Selepack (2010)

²¹ Hasan, Bègue, Scharkow & Bushman, (2013).

²² Игор Петровски, (јуни 29, 2018),

Целта во оваа фаза од селекцијата е да се развие или поттикне /истакне чувството за една друга припадност и стекнување на доверба.²³ Многу често таа припадност може да биде глобална, кон некое братство, движење или група која треба да изгради ваше заедничко мото, да развиете иста цел/симбол. Тоа значи дека „**ти**“ и „**тие**“ кои се „онлајн“ можете да бидете посебните и дека **наводно**, споделувате многу слични особини, делите исти ставови и мислења.

Еден од начините на регрутирањето (како понапредна фаза) е преку групна изолација, со што во оваа фаза на селекцијата започнува и раната фаза на **изолација**. За таа цел, се создаваат затворени „чат-групи“. Често, може да се случи да добро организирани претставници на злонамерни организации се претстават како членови кои споделуваат слични ставови со тебе/вас, и на тој начин се обидуваат да создадат чувство на еднаквост во групата. Всушност, во реалноста станува збор дека **во одвоената група сте „ти“ и „тие“**. Не ретко се прават ситуации во кои наводно, добиваш ексклузивна понуда, или пак, се разговара по **предлог** за тоа **дали тебе ќе ти биде дозволено да станеш дел од наводно „посебните“**.

Во оваа група, најчесто темите на почетокот се општи со цел да се стекне меѓусебна доверба.²⁴

Друга метода може да биде влез во групата по препорака, каде веќе се дебатира за „жешки теми“ кои се забранети и во кои се говори за **спротивставување** или **менување на системи**, односно има **говор на омраза** против оние кои се различни.

Генерално, затворените групи имаат правила кои само вие треба да ги почитувате. Целта во оваа фаза е да **се стекнеш** со чувство дека **си еднаков/а со останатите**.

²³ Weimann, (2015);

²⁴ (Weimann, 2010);

Во многу случаи тоа може и **намерно да биде подготвено** (особено ако преку профилирањето е добиен податок дека генерално си повлечен/а личност – нешто што на пример може да се утврди преку слики постирани со твоите другари).

Стекнувањето на доверба може да има и друг пристап. **На пример, материјален.** Може од тебе да биде побарана услуга (да сториш нешто) за што ќе добиеш или пари или некој поклон. Во вакви ситуации добро размисли дали наградата е случајна? или пак, која е целта за да добиеш награда? и на крај, зошто баш ти си одбран/а?

Откако довербата е стекната започнува процес на градење заеднички идентитет.²⁵ Вообичаено се користат фрази кои охрабруваат заеднички став по одредени прашања. Се користат фрази како „ние“, „нас“, „заедно“, „нашето“ и сл., **иако тоа во реалноста не е баш така** - овие луѓе не ги ни познаваш физички.

Групите имаат за цел да ти обезбедат **да се искажеш подобро и да го кажеш тоа што не можеш да го кажеш** во физичкиот свет каде на пример, некои другари/ки би можеле да се шегуваат или исмеваат со тебе.²⁶

Групите (отворени или затворени) често се лукративни и интересни. Знаат да ти побудат **радозналост** заради различноста; можат да понудат место во кое чувствуваш слобода, и се чувствуваш комотно (емотивно),

²⁵ Во литературата се среќаваат термини како фузија на идентитети (Swann & Buhrmester, 2015),

²⁶ Во своето истражување Атлантската иницијатива од 2017 г. т.н. хуман допир секогаш се идентификува како почеток во радикализацијата во едиција на Azinovic, V (ed) (2017). The Atlantic Initiative. Between Salvation and Terror: Radicalisation and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans., стр. 17 пристапено на: http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/BETWEEN_SALVATION_AND_TERROR/BetweenSalvationAndTerror.pdf

што значи „убаво ти е“; да ти понудат простор за „возбуда и авантура“, „моќ и контрола“-да бидеш нешто што си посакувал/а, а си се плашел/а да го сториш, или „лојалност и посветеност“ за разлика од можно потсмевање во реалниот свет.²⁷

Дополнително, тие знаат да ја искористат енергијата кај секој млад човек. Врз основа на анализата која ја направиле за тебе како дел од селекцијата, како дел од темите кои општо и навидум „случајно“ можат да ги наметнат, се и дискусиите за **одредени чувства**.

Така на пример, можат да отворат „случајно“ тема за: чувство на неправда и дискриминација; лични кризи и трагедии (кои можат да ги измислат дека им се случиле за да се поистоветиш со нив); потрага по одговори на смислата на животот (на пример да убедуваат дека треба да се има некоја длабока цел - да сториш нешто значајно); или пак, да препознаат, односно да создадат состојба во која ќе те охрабрат да станеш херој (потрага по твојот идентитет).²⁸

Целиот процес кој е опишан може да биде и преку „**само-радикализирање**“.²⁹ Тоа е случај кога се консумира/чита литература, форуми-ставови и сл. кои не се проверени и се гледаат видеа или се слушаат аудио снимки, песни или книги и други материјали со содржина која има за цел насилно да радикализираат.

²⁷ Овие фактори во прирачникот на УНЕСКО се извдоени како фактори на повлекување. Повеќе во: UNESCO, (2017), цитирано

²⁸ Овие фактори во прирачникот на УНЕСКО се извдоени како фактори на туркање. UNESCO, (2017), Истото

²⁹ Повеќе за ова може да се најде кај: Martin Sageman (2008), “Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century”, Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Понекогаш самите платформи за комуникација (Фесјбук, Твитер, Снапчат, Инстаграм, Вибер, Телеграм и сл.) имаат алгоритам кој самостојно селектира кои страни да ти ги понуди врз база на твојот интерес од претходно (ако на пример заради радозналост си „кликнал“ да отвориш некоја страна или пак си ја пребарал таа страна).

Внимавај! Онлајн и интернетот имаат однапред подготвени манипулативни сајтови каде преку пишани текстови, видеа музика и сл. се искривуваат фактите и влијаат на **насилно радикализирање или на насилна само-радикализација**.

До овој момент нема ништо лошо во разговорите и комуникацијата. **Сепак**, во овој период ти веќе **почнуваш да поминуваш подолго време во конверзација во групата** (каде си препознаен и поддржан како херој), со групата, или пак член од групата, односно читајќи гледајќи слушајќи вакви содржини во виртуелниот свет.

КАКО ДА ПРЕПОЗНАЕТЕ ПОТЕНЦИЈАЛНА „РАНА-ПОЧЕТНА ФАЗА НА РАДИКАЛИЗАЦИЈА“

Како симптоми кои би можел да ги воочиш кај себе или другарот/ката е дека: ³⁰ комуникацијата во групата станува се позабавна; те нема – отсуствуваш од средбите со другарите; стануваш таинствен/на (а ако се работи за другар/ка станува чуден/чудна); сакаш со нетрпение да

Запомни! Лицата кои имаат за цел насилно да радикализираат знаат да препознаат дали и колку си ранлив/а и на што си „слаб/а“. Со еден збор знаат како да те селектираат. Тоа е т.н. рана/почетна фаза на насилна радикализација

пристапиш во групата (ако се работи за другар нестрплив/а е кога е со вас и сака побргу да замине); можно е да почнуваш да бидеш по храбар/а во настапите во јавноста и да бараш да бидеш признат/а и третиран/а поинаку од офлајн пријателите од претходно; почнуваш да јавуваш знаци на нервоза и нетрпеливост. Процесите во раната фаза се многу слични, со тоа што, наместо некој друг да те селектира, тоа го правиш сам/а несвесно, користејќи не проверени извори на онлајн информации. Симптомите се слични како и во претходниот случај кога постои комуникација.³¹

³⁰ Некои ја нарекуваат фаза на „пред-радикализација“ - повеќе во: Jytte Klausen, Rosanne Libretti, Benjamin W. K. Hung & Anura P. Jayasumana (2018): Radicalization Trajectories: An Evidence-Based Computational Approach to Dynamic Risk Assessment of “Homegrown” Jihadists, Studies in Conflict & Terrorism, DOI: 10.1080/1057610X.2018.1492819, пристапено на: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2018.1492819>

³¹ За сите погоре опишани симптоми, како и за пристапот кон овој вид на систематизација која е образложена и подолу, покрај останото е користен

Откако „ќе ја стекнеш довербата“, следи процесот на изолација. Она што следува по овој период е т.н. „**изолација**“.

Преминувањето во изолација не секогаш е лесно да се забележи. Тоа се разликува кај сите. Навлегувањето во оваа фаза значи дека си подготвен/идентификуван за процесот на радикализација. На овој начин си подготвен/а од новосоздадениот витруелен идентитет – припадност на групата (нова фамилија/братство) или светот кој сам/а си го создал/а не само да примаш информации за „каузата“, „идејата“, „мотото“ на вашата група или сличните на вас, туку и да ги прифаќаш сугестиите. Тоа може да биде направено директно и агресивно со запознавање со социјалните, верските или политичките цели на групата. **Или пак, да биде стихийно**, преку наводно себе поистоветување (себе идентификување) со некоја слична група, или движење кое ќе даде нова смисла (нова димензија) на виртуелното онлајн дружење.

Како што претходно беше истакнато, преминувањето од една во друга фаза е тешко да се одреди прецизно. Сепак, во поодминат период на изолацијата започнува процес **на индоктринација**.

Внимавај! Откако ќе те селектираат лицата со зли идеи знаат како да те изолираат преку комуникации кои тебе ти се допаѓаат (како на пример, „да се тука за тебе секогаш кога ти е тешко“).

Откако си изолиран започнува **процес на индоктринација**.

моделот развиен од страна на проектот на Британскиот Совет. Резултатите од овој проект со слична систематизација може да се најдат на: British Council, (2016), “Young people and extremism: a resource pack for youth workers”, SALTO Cultural Diversity Resource Centre, стр. 25

Овој процес се прави преку манипулација -твое убедување во тоа дека нешто што треба да се смени мора да биде и по пат на насилство. Не постои правило за тоа колку време поминува од процесот на селекција, преку изолација, до индоктринација. Тоа може да биде подолг процес, но може да се одвива и релативно брзо.

Како одминува времето, индоктринацијата станува се поинтензивна и евидентна. Видеата се најлесно средство преку кое се манипулира. Генерално, видеата се користат за манипулација и индоктринација и ако овие фази не се запазени како погоре (креирање на групи и градење на заеднички идентитет).

Видеата или музиката се идеални за ширење на лажни податоци и креирање на други вистини. Истите можат да бидат само прикажани на веб порталите заедно со текстови кои имаат содржина слична на онаа со видеата или аудио книгите и песните.

На овие веб страни во фазата на изолација можеш да пристапиш сам или пак тоа да го правиш со групата. Ако си во група често се споделуваат и мислења или пак некој од групата наметнува натпревар за тоа кој ќе присобере повеќе таков материјал притоа, **„случајно“ упатувајќи те на веб страни** кои имаат ваков манипулативен материјал.

И во едниот (ако си во група која е затворена) и во другиот случај (ако сам/а се изолираш – се доближиш до читање или слушање на ваква литература) веќе си во фаза на **индоктринација**.

ПРИМЕРОТ СО АРИД УКА

Арид Ука е момче кое е по потекло од Косово, а бил на привремена работа во Германија. После радикализирањето преку читање на однапред подготвени манипулации на текстови и видеа онлајн, започнал да гради став кој кај него создал гнев и омраза кон американските војници. Тој имал затворена група на Фејсбук пријатели каде или се само селектирал или пак однапред бил селектиран и се радикализирал. На „ЈуТјуб“ канал еден ден гледал видео на кое биле прикажани американски војници како силуваат муслиманско девојче. Откако го изгледал видеото, **заради тоа што самостојно се изолирал и радикализирал** читајќи ваква литература, станал насилен. Ука самостојно одлучил дека (како што го советувае видеата кои ги гледал и материјалот кој го читал) треба да ги одмазди муслиманите заради што нападнал американски војници. Кога на судењето кажал заради што го извршил убиството на американските војници, се констатирало дека видеото кое било непосредна причина за нападот кој го извел Арид всушност е извадок на сцени кои се монтирани од Холивудски филм од 2007 година „Redacted“.³²

Во оваа фаза многу често оние кои те индоктринираат имаат подготвено заштитни механизми. Тие однапред тврдат дека секое укажување на вистината е „теорија на заговор“ за да се спречи правата вистина. На тој начин, тие влијаат на твоите ставови (оваа е т.н. когнитивна фаза во индоктринацијата каде ти градиш свест за тоа дека насилството е оправдано за да се оствари целта-насилство против оние кои не сакаат да ја прифатат промената).

³² Jonathan Pieslak, Април 07, 2016, „Radicalism & Music: An Introduction to the Music Cultures of al-Qa'ida..“, пристапено на: <https://www.popmatters.com/radicalism-and-music-an-introduction-to-the-music-cultures-of-al-qaida-raci-2495440257.html?rebellitem=1#rebellitem1>.

ПРИМЕР ЗА ТОА КАКО ГЛЕДАЊЕТО ВИДЕО „КЛИПЧИЊА“ ОД ПОЗНАТИ ПЕЈАЧИ И ПЕЈАЧКИ МОЖЕ ДА СЕ ИСКОРИСТИ ЗА НАСИЛНА РАДИКАЛИЗАЦИЈА

Според сведочењето на девојче на 16 годишна возраст од САД гледањето на видеа од Бијонсе и други познати рапери биле причина да и таа се радикализира. Според тоа што таа го посочила (видеата подоцна се отстранети) на видеата Бијонсе е претставена како припадник на Илуминатите кои се против човештвото и групата која е загрозувана. На видеото очите на Бијонсе се намерно пожелтени со цел да симболизираат припадности на ѓаволот. Останатите аксесоари кои таа ги носела се исто така поистовестени со припадност на некоја група – Илуминати. Имало и еден човек со американско знаме кој бил прикажан како ѓавол и закана по сите кои се еднакви во групата. Во групата во која гледала видеа со ваква содржина во одреден период им било сугерирано на учесниците да прекинат да пијат кока кола бидејќи наводно во неа имало порака. Купувањето на американски производи било забрането бидејќи со тоа се давале пари на Илуминатите. Во дел од видеата имало дури и упатства за тоа дека властите кои стојат зад овие видеа ќе се обидуваат да ве убедат дека сето тоа се заговори или теории на заговор.³³

Оваа фаза се преклопува со идеолошката фаза од насилната радикализација во која се гради и идејата за насилство. Таа се прави преку предизвикување силни емоции и чувства кај тебе (или другарот/ката) со цел да те спојат со потребата и оправдувањето на насилството. На пример, чувството на жал, гнев од она што е

³³ D3.3 – Stages of the radicalization and deradicalization process, Practices Project, Objective H2020-SEC-06-FCT-2016 Research and Innovation Action (RIA) Partnership against violent radicalization in cities, Project Number: 740072

изманипулирано и свесно подготвено за тебе и сличните на тебе и потребата да сториш нешто.³⁴

Во оваа фаза кај тебе се јавува чувство на лојалност и посветеност (од страна на другите кон тебе и ти кон нив).

Започнуваш / (започнува-ако се работи за другар/ка) да „чувствувааш возбуда и авантура“. Групите (отворени или затворени) можат да понудат место во кое покрај тоа што чувствувааш слобода, и се чувствувааш комотно (емотивно), значи веќе ти е убаво, да ти понудат простор за „**возбуда и авантура**“, „**мој и контрола**“–да бидеш нешто што си посакувал/а, а си се плашел/а да го сториш, или „лојалност и посветеност“ за разлика од можно потсмевање во реалниот свет.³⁵ Многу често има манипулација, избличување и злоупотреба на верувања, политички идеологии и етнички и културни разлики (привлекување на едноставни светски ставови кои го делат светот на „нас наспроти нив“).³⁶

Тоа во процесот на индоктринацијата ќе предизвика кај тебе да „трагаш по одговори“, може да предизвика дури и искривено чувство дека си „маргинализиран“ (особено преку мани-пулацијата), а во одредени случаи дури и поистоветување на „твоите лоши случки, евентуално кризи и трагедии“ со состојбата на различност од останатите, другите против кој е добро да се употреби и насилство за да се промени состојбата.³⁷

ОВАА ФАЗА Е Т.Н. СРЕДНА ФАЗА НА НАСИЛНО РАДИКАЛИЗИРАЊЕ - ЗАГРИЖУВАЧКО ОДНЕСУВАЊЕ (ТОА Е ФАЗА НА ДОЦНА ИЗОЛАЦИЈА И РАНА ИНДОКТРИНАЦИЈА).

³⁴ D3.3 – Stages of the radicalization and deradicalization process, Practicies Project, види ги фазите на радикализацијата

³⁵ Овие фактори во прирачникот на УНЕСКО се издвоени како фактори на повлекување. Повеќе во: UNESCO, (2017), цитирано

³⁶ Истото

³⁷ Овие фактори во прирачникот на УНЕСКО се издвоени како фактори на туркање. Повеќе во: UNESCO, (2017), цитирано

**КАКО ДА ПРЕПОЗНАЕШ (ПРЕПОЗНАЕТЕ ДРУГАР/ДРУГАРКА) ДЕКА СИ (Е) ВО
ФАЗАТА НА ЗАГРИЖУВАЧКО ОДНЕСУВАЊЕ ВО ПРОЦЕСОТ НА НАСИЛНАТА
РАДИКАЛИЗАЦИЈА?**

Ти или другарот/другарката интензивно читаш/а, проповедаш/а или раздаваш/а религиозни, екстремни идеолошки (или спортски) ставови и литература во семејството, соседството и училиштето;

Почнуваш/а да се облекуваш/а во облека слична со групата со која започнува да се поистоветува (пушташ/а брада, носиш/и соодветна облека, се шишаш/а кратко, се тетовираш/а со одредена симболика и сл.);

Ги отфрлаш/а правилата во училиштето;

Стихијно или активно одбиваш/а да учествуваш/а во групни активности или да комуницира со одредени лица поради нивната припадност (религија, етникум, пол или сексуална ориентација, или на пример спортски поддржувачи);

Изразуваш/а потреба да доминираш/а или да ги контролираш/а другите и да создадеш/е приврзаници;

Ги прекинуваш/а односите со семејството и училиштето кои си ги имал/а од порано со цел да го сокриеш/е и да го задржиш/и новиот начин на живеење и круг на познаници, т.е. новото друштво;

Не се воздржуваш/а отворено да зборуваш/а за оправданоста од употреба на насилство во заштита на одредена кауза, при што стануваш/а поблизок со ставовите на насилниците и екстремистите;

Често изразуваш/а омраза кон други поединци и групи;

Ставовите и дискусиите ти/му/и стануваат екстремни со теми како „крајот на светот“, коментираш/а пророштва од верската литература,

опседнатост со историски личности карактеризирани по злосторства на човештвото, или идеализираш/а хулигани.³⁸

Преминувањето од **рана во длабока индоктринација и подготвеност за дејство со насилство** е тешко да се препознае и одвои. Во овој период, доколку насилната радикализација е водена и организирана (значи не се само радикализираш) е на рамниште во кое насилството и насилното однесување во комуникациите стануваат нормални. Независно како си навлезен во процесот на насилна радикализација кај тебе се развиваат „силни чувства на омраза кон другите-различните“ (вера, боја на кожата, спортски поддржувачи, етничка припадност и сл.). Разговорите со тебе се за тоа како „насилството е оправдано за да се оствари промената“ за „неправдата“ која не е генерална и против сите, туку само против тебе и тие кои се исти како тебе. Оправдано е и да „наговараш и промовираш насилство“ за да се оствари целта.

Во оваа фаза веќе ти си длабоко „навлечен/а“ на каузата и идејата и стануваш „категоричен/а во ставовите“.³⁹ Во оваа фаза ти лично (или твојот пријател/ка) насилствата ги доведуваш/а во политички контекст. Бараш простор и секогаш кога ти се/(му се/ и се) пружа можност настапуваш/а „агресивно“. Ова е фаза во која индоктринацијата те упатува на „хероизам“. Имаш(а) „оправдување за идеологијата“ и „причината заради која треба да се бориш и ако треба да употребиш насилство“, па дури и да го дадеш/е својот живот.

Во оваа фаза сите негативни збиднувања на социјален план во соседството, населбата, градот, општината, државата ги поврзуваш/а со групата со која си се идентификувал/а и чувствуваш дека си/сте „жртва на системот“.

³⁸ Види сличен пристап во: British Council, (2016), “Young people and extremism: a resource pack for youth workers”, SALTO Cultural Diversity Resource Centre, стр. 26

³⁹ D3.3 – Stages of the radicalization and deradicalization process, стр.12 види шема на Иранскиот психолог Fathali M. Moghaddam,

За секое однесување на професионалните работници, полицијата, наставниците и/или политичарите кои немаат директна поврзаност со тебе или групата со која се поистоветуваш го гледаш како „негативно и тенденциозно кон тебе и твојата група“, а како решение бараш/а насилен одговор за промена. Дури и глобалните збиднувања и неправилности, ги доведуваат во локален контекст на промената која треба и е веќе „твоја должност“ да ја оствариш со насилство. Речиси секое однесување кое е негативно во општеството и е проблем за сите останати го гледаш/а како проблем насочен против тебе и оние со кои се гледаш/а за ист.

Моделите на насилен одговор на решавање на проблемите и разликите или обидот за промена стануваат главен примерок како треба да се однесуваш/а.⁴⁰ Со ваквото однесување и ставови ти (твојот пријател/ка) сте во **т.н. алармантна фаза**.⁴¹

Откако си индоктриниран, убеден дека припаѓаш на група која е угнетена и/или различна (и на која можеби и се заканува уништување од другите различните), ти (или другарот/другарката) си подготвен да употребиш насилство и најверојатно ќе употребиш насилство, а сигурно употребува говор на омраза или повикува на насилство.

⁴⁰ Како и претходно за овие индикатори повеќе види во прирачникот на УНЕСКО (фактори на туркање и повлекување) цитирано

⁴¹ Систематизацијата на фазите е преземена со моделот на студијата на Британскиот совет. British Council, (2016), цит. дело

**КАКО ДА ПРЕПОЗНАЕШ (ПРЕПОЗНАЕТЕ ДРУГАР/ДРУГАРКА) ДЕКА СИ (Е)
ВО ФАЗАТА НА АЛАРМАНТНО ОДНЕСУВАЊЕ ВО ПРОЦЕСОТ НА
НАСИЛНАТА РАДИКАЛИЗАЦИЈА?**

Учествуваш/а или иницираш/а акти на насилно однесување во училиште или за време на спортски натпревари во училиштето, во соседството населбата; Ваквите акти ги промовираш на твоите профили и во коментарите користиш „говор на омраза“ и повикуваш на насилство. Во училиштето иако чудно за останатите се распрашуваш/а кај наставниците по физика, хемија и биологија како да употребиш специфични елементи со кои може да се направи експлозивна направа или смртоносно оружје или пак како може да се предизвика масовен пожар; Пребаруваш/а и постираш/а материјал (онлајн, независно дали се упатства, видеа и сл.) за тоа како можеш да направиш прирачни средства за насилство или пожар. Раскажуваш/а, постираш/а вакви материјали и ги посветуваш/а на оние кои се различни (кои треба да се променат или сега веќе да се уништат-да им се наштети); Учествуваш/а во онлајн кампањи на собирање финансиски средства за потребите на насилничката и екстремистичка група на која ѝ припаѓаш/а; Правиш/и (или се обидуваш/а да направиш/и) своја „онлајн“ група со други ученици да се придржат на насилничката и екстремистичката група каде ги подучуваш/а на каузата – целта која сакаш да ја постигнеш/е. На твојот/неговиот/нејзиниот профил веќе ги има обележјата на групата со која се поистоветуваш/а и од него веќе активно работиш во склад со инструкции кои или си ги прочитал/а самостојно или пак си ги добил/а од некој „онлајн“; Присуствуваш на настани виртуелно/онлајн или физички (идеолошко-религиски кампови, спортски натпревари како дел од навивачка група, меѓународни кружоци на група од иста идеолошка основа) кои се за потребите на насилничката и екстремистичка група надвор од местото на живеење; Истражуваш/а можности „онлајн“ и правиш/и план за патување во зони каде што насилните екстремистички групи се активни, во нестабилни региони или во зони на конфликт.

Насилната радикализација може да се случи секому. Затоа доколку забележиш дека некој од наведените индикатори (или се сомневаш) е присутен најдобро е да го споделиш тоа. Колку и да изгледа не сериозно или некој тоа да го земе со омаловажување ќе биде подобро да се реагира отколку да се игнорира.

VI. КАКО ДА СПРЕЧИТЕ И ПРИЈАВИТЕ РАДИКАЛИЗАЦИЈА АКО СТЕ РОДИТЕЛ ИЛИ ДРУГАР/ДРУГАРКА?

Добро проучете го делот претходно, особено фазите и индикаторите (како да препознаете по кои индикатори) се случува „онлајн“ радикализацијата. Дури и ако не сте сигурни дека однесувањето на вашето дете или другар е идентично како што е опишано пријавете го ова однесување (види подолу во делот како да пријавите и побарате помош). Имајте во предвид дека погоре опишаните форми на онлајн радикализација се само примери кои се систематизирани врз база на досегашните искуства. Сепак, внимавајте креативноста за онлајн радикализацијата не завршува овде. **Секој може да биде насилно радикализиран** преку „онлајн“ просторот. Како што еволуира интернетот и социјалните медиуми за комуникација, заедно со сите дополнителни нешта и технологии кои пружаат удобност и услуги еволуираат и опасностите.

Верувајте! Колку и да имате други проблеми и приоритети, ова е вашиот најголем приоритет-се друго може да почека. Подоцна може да биде касно. Затоа разговарајте со вашите деца.

Како родител (најдобро ќе помогнете во спречување на насилната онлајн радикализација) ако:

Постојано разговарајте со своето дете. Независно колку и да сметате дека соодветни теми поврзани со политика, социјални проблеми, религиски прашања, економски прашања, и сл. се надвор од неговата

возраст или не го интересираат разговарајте отворено за тоа. Ќе се изненадите колку притаено прашања од овие области се навлезени во неговата зона на интерес и внимание. Дефинирајте си правило и период за ваше заедничко дружење. Тоа не мора да е стриктен период. Бидете креативни и користете различни пристапи за комуникација. (дел се објаснети и во делот кој следи за „онлајн“ безбедност).

Создадете услови за разговор. Разговорот со децата воопшто не е лесен. Не се обесхрабрувајте, бидете упорни! Спуштете се на ниво на Вашето дете. Пробајте да користите речник кој тој/таа и неговите/нејзините другари го користат. Обидете се да бидете „кул“ во очите на Вашето дете. Разговорите бидете подготвени да ги правите случајно (ако на пример видете содржина на видео или слушнете таква содржина) или пак однапред подгответе простор и бидете подготвени за тоа.

Предлози за тоа како можете да разговарате. Во разговорите бидете еднакви соговорници. Побарајте став од вашето дете и предизвикајте го. На пример, зошто оправдува одредено однесување, и како тој таа гледа на даден проблем. Потоа, укажете-покажете дека одговорите не се секогаш црно-бели. Покажете дека постојат причини и последици зад одредено однесување за кое не секогаш сме свесни или знаеме. Покажете дека не секогаш луѓето ја покажуваат вистинската цел. Користете интересни фрази со кои ќе ги натерате да мислат. На пример, кажете им ја добро познатата фраза дека **„патот до пеколот е поплочен со добри намери“**. Пронајдете некое онлајн видео со кое можете да го поткрепите Вашиот пример во разговорите. Објаснете дека пред да донесеме суд за нешто треба добро да се информираме и да се обидеме да ги согледаме двете страни на „приказната“. Во текот на разговорот проверете (без да паничите за резултатите за да не предизвикате одбивност) колку Вашето дете знае за „проблемот“ насилна радикализација.

Во текот на разговорите понудете одговори зошто насилството не е одговор на проблемите и наведете примери. Не се поставувајте со

негација кон тоа што тие го имаат како став за насилната радикализација. Тие се во возраст кога сакаат независност и се во фаза на пркост. Имаат чувство и енергија „за промена на светот“. Кажете го Вашиот став за насилната радикализацијата и зошто сметате дека тоа е погрешно.

Охрабрете го Вашето дете да разговара со Вас ако тоа се чувствува изолирано. За ова разговарајте со соодветни лица во училиштето (наставникот-наставниците и училишното раководство). Ако сметате дека од таму не покажуваат особен интерес обратете се во општината и побарајте помош.

Верувајте му на Вашиот инстинкт. Никој подобро не го познава Вашето дете од Вас. За жал не постои утврдена листа на тоа по што можете да го препознаете процесот на насилна онлајн радикализација. И тоа е добро што е така од причина што секоја личност е посебна.

Насилната „онлајн“ радикализација може да му се случи секому.

Едуцирајте го Вашето дете да биде толерантно кон различните од него. Укажете дека предноста е во разликите. Тоа не е недостаток. Охрабрете го да споделува ставови за тоа и користете го советот од погоре за разговор и на оваа тема.

Разговарајте со соодветни лица за ова. Разговорите можете и треба да ги водите како превенција, а не само кога ќе забележите соодветно однесување.

- **Превентивни разговори не се на одмет!** И покрај тоа што постои реално разочарување заради лошите практики од дел од наставниците и наставниот кадар **тие можеби ќе бидат од голема корист.** Наставниците во училиштето или педагогот/психологот од училиштето поминуваат значителен дел од времето со вашите деца. Тие имаат друга/надворешна перцепција за нивното однесување кон наставата и кон останатите деца. Обидете се да го **надминете субјективизмот** и да **слушнете и поинакво мислење.** Истото применете го и со

родителите на другите деца. Можеби ќе чуete некој корисен совет.

- **Ако веќе сте забележале сомнително однесување обратете се до наставниците и училишниот персонал.** До сега како резултат на напорите на ООН, ЕУ и ОБСЕ и сл. организации, поголем дел од наставниот кадар или се сретнал или пак, бил запознаен, а во некои случаи и обучен, за справување со насилна радикализација. Голем дел од процесите и манифестациите се идентични како и при онлајн насилната радикализација.
- **Побарајте потенцијална помош во општината.** Тоа може да го направите мудро ако се сомневате дека со ова ќе му наштетите на угледот на Вашето дете. Можете да бидете заинтересирана личност за некоја друга личност или за пријател! Досега, неколку општини и властите од локалната самоуправа имаат поминато одредени обуки или информации за насилна радикализација.
- **Побарајте помош од локалната полиција.** Само затоа што сте побарале помош нема да му наштетите на Вашето дете. Барањето на помош за ваков случај не го прави Вашето дете „криминалец“ или престапник на законот.

Дополнително, информирајте се за совет на веб порталот за совети на родители (Чајлднет Интернешанал или оригинално: Childnet International). Пристапот до оваа страница е преку следниот линк <https://www.childnet.com/parents-and-carers/hot-topics>.

На оваа страница за жал само достапна на англиски има доста корисни совети за безбедноста на Вашето дете во „онлајн“ светот и комуникациите, а посебно имате совети за играњето на игри. Доколку имате проблем со јазикот, обратете се за помош на некој кој знае англиски или искористете го „Google translate“ (можете да пристапите на: <https://translate.google.com/>), каде можете приближно да ја преведете страната, односно материјалот со едноставно одбележување на материјалот кој сакате да го преведете од веб страната (преку помош

на глувчето), негово копирање (сору-команда која можете да ја добиете со кликање на десната страна од „глувчето“) и пресликување (past--команда која можете да ја добиете со кликање на десната страна од „глувчето“) на веб страницата во делот „Google translate“, во просторот каде стои англиски јазик.

Информирајте се за насилната онлајн радикализација. Проучете го делот „Како да му помогнете на Вашето дете безбедно да го користи интернетот“ (посебно издвоени во ова подолу во овој Водич). Отворено охрабнете ги да Ве информираат ако забележат, или се сомневаат дека виделе онлајн радикализација. **Бидете подготвени да им дадете совет каде тие или вие да пријавите ако забележите симптоматично однесување.**

Како другар /другарка (најдобро ќе помогнете во спречување на насилната онлајн радикализација) ако:

- **Разговарате со вашиот другар/другарка.** Пробајте да дадете алтернатива на екстремизмот. Објаснете дека нема ништо лошо во разликоста. Дајте неколку примери со „онлајн“ клипчиња со кои ќе покажете дека разликите се привлекуваат и даваат поголем прогрес. Обидете се да не влегувате во тензични разговори кога зборувате за оваа тема. Пробајте да ги советувате за тоа каде да побараат помош. Вообичаено во вакви случаи може да се сретнете со два предизвика. Прво, другарот/другарката, да е самоуверен и да одбие да сподели или прифати твој совет. Второ, да биде таинствен или да не сака да разговара на таа тема. И во двата случаи обиди се да
 - **разговараш со неговите/нејзините родители,**
 - **разговараш со твоите родители**
 - **разговараш со наставникот**

VII. КАДЕ ДА ПРИЈАВИТЕ НАСИЛНА „ОНЛАЈН“ РАДИКАЛИЗАЦИЈА?

- **Полиција.** Најсоодветен орган во нашата држава за ова е **локалната полиција**. Со оглед на тоа што станува збор за чувствителна материја во пријавувањето бидете внимателни и направете го тоа со барање на помош или совет за тоа (погледнете погоре во Водичот).
- **Училиште.** Наставниците знаат преку соодветните служби во училиштето како да го процесираат случајот. Ако се сомневате дека ова нема да има резултат побарајте разговор со соодветните служби во училиштето-психолог, педагог. Онаму каде нема ваков кадар побарајте го местото каде има ваков кадар и кој е надлежен за тоа.
Ако овде не наидете на разбирање или сметате дека нема резултат обратете се во општината, побарајте разговор со просветниот инспектор. Просветниот инспектор не е стручњак за насилна радикализација, но може да помогне во делот на проблематично однесување на Вашето дете или од другите деца кон Вашето дете ако сметате дека во училиштето не можете да наидете на соодветната поддршка.

VIII. КАКО ДА МУ ПОМОГНЕТЕ НА ВАШЕТО ДЕТЕ БЕЗБЕДНО ДА ГО КОРИСТИ ИНТЕРНЕТОТ

Комуникацијата за спречувањето на онлајн насилната радикализација, меѓу останатото треба да биде и за тоа како да се користи безбедно интернетот. Како родител покрај останатото треба да се информирате за можните опасности од користењето на современите технологии за „онлајн“ комуникација и интернетот.

За таа цел најпрвин се дадени предлог постапки кои се генерални за заштита од негативните ефекти од користењето на интернетот. Потоа, се дадени конкретни предлог мерки кои треба да ги имате во предвид за да го намалите ризикот насилна „онлајн“ радикализација на Вашето дете.

Генерални правила кои можете да ги примените за да ја намалите опасноста и ризикот од интернетот и користењето на компјутерите и другите современи технологии (паметни уреди, телефони и сл.) се:

- Да се одреди период од денот во кој е дозволено да се користат компјутерот и паметните уреди (како и просторот каде може да се користи);
- Да се одреди и времетраењето на користењето на интернет на компјутерите и паметните уреди;
- Да се постават и одредени услови кои што ќе овозможат користење на компјутерите и паметните уреди. На пример, после завршување на домашните задачи од училиште, после завршување на домашните обврски итн.

- Поставување на компјутерите на централно и видливо место во домовите
- Да се избегнува користење на паметните уреди без надзор на родителите/старателите или наставниците, за да се следат содржините кои што децата ги посетуваат на интернет
- Да се користат софтверски апликации за филтрирање, надгледување и родителска контрола на содржините на интернет.

На веб страната <https://www.digitaltrends.com/mobile/best-parental-control-apps/> се наведени најдобрите слободни софтверски апликации каде што има и линкови да се преземат и инсталираат истите.

ПРАВИЛА ЗА ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА НА ИНТЕРНЕТ

За безбедно и правилно користење на интернетот, се препорачуваат следниве насоки за однесување на децата на интернет кои што родителите/старателите и наставниците треба да ги промовираат:

1. Личните податоци да не се споделуваат со непознати лица на интернет или пак, да се впишуваат на несигурни и недоверливи веб-страни;
2. На социјалните мрежи да се користат поставките за приватност, со што ќе се овозможи контрола на тоа што се објавува од страна на корисникот или од другите корисници за вас (на пр. Може да се контролира „означувањето“ на туѓи фотографии, па така може да се избере соодветна опција за тоа кој сакате да ја види (ознаката);
3. Лозинките и корисничките имиња да не се споделуваат јавно, а препорачливо е и да се одбегнува опцијата за автоматско помнење на лозинките и корисничките имиња на компјутер или пребарувач;
4. Да се биде претпазлив/а доколку некој од вашите пријатели од социјалните мрежи кои не ги познавате лично, предложат средба во живо. Во тој случај, треба да се известат родителите / старателите и по можност да не се оди сам на средба, туку во придружба на некое повозрасно лице и тоа на јавно место (плоштад, улица, кафе бар итн);
5. Да не се користи интернетот и социјалните мрежи за испраќање на непристојна содржина на други лица. Сè позачестена негативна појава е сајбер-насилството (cyber-bullying) која што може да има многу сериозно негативно влијание врз психичкиот развој и сос-

тојба на младите. Постои правило дека не треба да се кажува нешто на интернет или социјален медиум, ако истото не може да се каже в лице. Ова пред се' се однесува на лица кои што на социјалните медиуми се однесуваат доста непристојно додека во живо немаат храброст истите тие работи да ги кажат в лице⁴²;

6. Проверка на веродостојноста на информации на интернет. Слободниот пристап до информации и пристапот до можноста да се споделуваат информации носи и одреден ризик. Имено, постојат лица кои што немарно креираат лажни вести и информации кои што или имаат некаква цел, или пак едноставно сакаат да манипулираат и да шират пропаганда. Затоа, секоја информација треба да се провери од различни извори за да се утврди дали се работи за лажна информација или вест⁴³.

⁴² Повеќе информации на оваа тема можат да се најдат на https://servismjadi.mk/prasanja_odgovori/anonimno/

⁴³ Повеќе информации на оваа тема можат да се најдат на <https://crithink.mk/>
<https://www.radiomof.mk/stav-kako-da-se-odbranime-od-epidemijata-na-lazhni-vesti/>

ДОМАШНИ ДОГОВОРИ

Домашните договори претставуваат еден од начините да се дефинираат правилата за користење на компјутерите и паметните уреди на интернет, помеѓу децата/учениците од една страна и родителите/старателите и наставниците од друга страна.

Откако договорот ќе биде прифатен од страна на родителите / старателите и децата (преку потпишување на истиот) и заверен од страна на наставниците, препорачливо е истиот да биде истакнат на видно место (на пример, над компјутерот).

Кога станува збор за децата, мора да имаме на ум дека различни возрастни категории имаат различни нивоа на вештини на интернет, различни потреби и преференци при користење на интернетот, па следствено на ова се соочуваат и со различни вид на опасност при користење на интернетот.

- *Децата под 10 години*

Најпрвин, се препорачува користењето на паметните уреди и интернет да започне од што поголема возраст на детето. Ова е особено битно во последно време, бидејќи сè повеќе сме сведоци на тоа уште од најрана возраст на децата да им се дава паметни уреди со цел да им се исполни времето. Наместо тоа, психолозите препорачуваат повеќе време да се посвети на „живите“ социјални игри и игри за развивање на когнитивно-моторички вештини кај децата.

Сепак, кога веќе ќе почнат да користат паметни уреди и интернет, децата треба да бидат под постојан надзор од родителите/старателите во поглед на содржината што ја гледаат бидејќи одредена содржина може да не е прикладна за нив и да ги вознемири.

Кога децата се на школска возраст, пожелно е да се почне со едукација за основните опасности на интернет и за однесувањето на интернет.

Постојат и софтвери од едукативен карактер кои што преку игра учат за оваа намена, како на пример

<https://www.attplans.com/resources/internet-safety-guide/main.html>⁴⁵.

Понатаму, задолжително е кога се децата на оваа возраст, родителите да користат и некој од софтверите за контрола, филтрација и надзор на содржините на интернет.

- *Деца на возраст од 11 до 14 години*

На оваа возраст децата се повешти во користењето на интернетот и паметните уреди, па затоа е потребно и малку да се прилагоди пристапот при едукација. Повеќе вешти во користењето, може да значи и поголем пристап до разни содржини и следствено на ова и повеќе опасности. Така, на оваа возраст децата треба да се учат и за споделувањето на лични информации и податоци.

И на оваа возраст користењето на софтвер за контрола, филтрација и надзор на содржините на интернет треба да се применува. Исто така, пожелно е да се следат и активностите на интернет за да се видат навиките на децата при користење на интернетот и паметните уреди.

- *Деца на возраст од 15 до 18 години*

На оваа возраст децата, односно веќе тинејџерите, најмногу користат интернет, а најголем дел од нив имаат и профил на некоја од

⁴⁴ Јазикот на софтверот е англиски

социјалните мрежи (ако не и на повеќето). Ограничувањето на содржините повеќе не треба да биде толку ригорозно како во претходните категории, но сепак некои од правилата треба да се почитуваат. На пример, на оваа возраст купувањето на интернет треба да биде одобрено од страна на родителите/старателите.

Понатаму, на оваа возраст најмногу е изразено сајбер насилството, па штом ќе се соочат со навредливи и непристојни пораки, децата треба да ги известат родителите/старателите, а доколку е посериозна содржината да се извести и некој од надлежните органи. Правилата и насоките за споделување на лични податоци и информации од време на време треба да се потсетуваат.

ПРАВИЛА ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ИНТЕРНЕТОТ ВО УЧИЛИШТАТА

Наставниците имаат доста важна улога во насочување на децата за правилно користење на интернетот кај децата училиштата. Затоа тие треба да се придржуваат до следните насоки:

- Да бидат информирани за моменталните информациско-комуникациски технологии (ИКТ) и текови со цел да можат да ги следат учениците во нивните активности;
- Да ги следат активностите на учениците и да ги запознаат нивните навики, потреби и интереси на интернет;
- Да го пренесуваат знаењата и информациите за ИКТ на родителите на средби, како и да ги запознаат родителите за навиките, потребите и интересите на учениците на интернет;
- Да се развие и применува правилник за употреба на паметни уреди и интернет во училиштето заедно со учениците и родителите кој ќе содржи насоки за
 - заштита од содржини на интернет
 - (не) споделување на лични информации и податоци
 - Однесување на интернет во поглед на заштита од сајбер насилство
 - Проверка на информации
- Правилникот да се истакне на видливо место и да се запознаат учениците со истиот, како и сите засегнати страни.

**ПРЕДЛОГ МЕРКИ КОИ ТРЕБА ДА ГИ ИМАТЕ ВО ПРЕДВИД ЗА ДА ГО НАМАЛИТЕ
РИЗИКОТ ОД НАСИЛНА „ОНЛАЈН“ РАДИКАЛИЗАЦИЈА НА ВАШЕТО ДЕТЕ**

Користете ги сите претходно опишани правила за спречување на онлајн насилна радикализација. Како што претходно посочивме секогаш кога е можно повторувајте им на Вашите деца дека се што ќе се види на интернет не значи дека е точно и дека секогаш треба да бараат да видат изворот и да размислат за целата на видеото, пораката, сликата и сл.

- Разговорите кои ги имате генерално (описани погоре) водете ги и за безбедноста „онлајн“;
- Постојано внимавајте на тоа кои страници ги посетува Вашето дете. (Ова можете да го проверувате преку опциите за преглед на историјата на пребарување. Ако постојано таа е празна, проверете ги поставките на уредот, и поразговарајте со Вашето дете отворено за тоа.);
- Како и претходно посоченото, користете софтверски апликации за филтрирање, надгледување и родителска контрола на содржините на интернет;
- Исто како и во насоките за разговор со Вашето дете обидете се децата да ги натерате да разговараат со Вас за тоа што гледаат на интернет (можете да споделите и Вие по некој смешен линк или видео-клип за да ги охрабрите и тие да споделат некоја содржина со Вас);
- Иако знаете (ако претходно сте утврдиле) побарајте неколку пати да Ви покажат кои се нивните омилен веб страници кои тие ги користат;

- Видете кои се нивните пријатели (истражете ги нивните профили);
- Прашајте за тоа како станале пријатели со дел од пријателите;
- Обидете се да станете пријател на сите нивни профили;

Ако забележите несоодветно однесување разговарајте, посочете и укажете. Пријавете и побарајте совет пред тоа да биде доцна.

**АНЕКС 1: ДОМАШЕН ДОГОВОР ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ПАМЕТНИ УРЕДИ,
КОМПЈУТЕРИ И ИНТЕРНЕТ**

Со овој договор се уредува користењето на паметните уреди, компјутери и интернет во домот на семејството _____

Правилата наведени во овој договор се однесуваат на членовите на семејството, составено од родители/старатели

_____ и _____
и децата _____
и _____
и _____

Правилата наведените од овој договор се однесуваат и на гостите во домот на семејството при користење на интернетот.

1. Користењето на компјутерот, паметните уреди и интернетот ќе се користат за информирање, учење и комуникација со најдобри намери и на начин на кој што нема да наштетат никому.
2. Користењето на компјутерот, паметните уреди и интернетот ќе се користи во разумен период од денот и во времетраење одредено од страна на родителите.
3. Не е дозволено посетување на интернет страни кои што имаат несоодветни, насилни и недолични содржи кои што можат да ги вознемират децата. При наидување на вакви содржи треба да се известат родителите.
4. Не е дозволено да се преземаат содржини од интернет и нивно зачувување на компјутер или паметен уред со несоодветни, насилни и недолични содржини. Доколку ова се случи, треба да се известат родителите.
5. Да се пријават сите профили кои што децата ги користат на социјалните мрежи на родителите.

6. Не е дозволено користење на „тајни“ и лажни профили на социјалните мрежи.
7. Да не се споделуваат лични информации и податоци на сомнителни интернет страни или со непознати лица на социјалните медиуми.
8. Да се избегнуваат средби во живо со лица од интернет кои што не ги познаваме. Доколку има предлог за таква средба треба да се известат родителите, а доколку има потреба од средбата задолжително да биде во присуства на родител или возрасно лице од доверба и на јавно место.
9. Да не се споделуваат телефонски броеви со непознати лица на интернет и да се одговара на повици од непознати лица. Доколку има таков повик или барање за повик, да се известат родителите.
10. Комуникација на интернет или социјални мрежи треба да биде учтива, без користење на навредливи зборови и содржина. Користењето на навредливи зборови и содржина од било кога треба да се пријави кај родителите.
11. Не е дозволено преземање и инсталирање на софтверски програми без дозвола на родителите како и нелегална содржина од интернет страни за размена на такви датотеки.
12. Придржувањето кон овие правила важи и при користење на интернет и на други места (на гости, интернет кафе, училиште, јавен простор итн.).
13. Непридржувањето до овие правила повлекува санкции⁴⁶ и тоа:
 1. _____
 2. _____
 3. _____

⁴⁶ Пример за санкции: одземање на компјутер, паметен уред на одредено време или целосно, забрана за интернет, ограничување на времето за интернет итн., во зависност од тежината на прекршокот

ПОТПИСИ НА РОДИТЕЛИТЕ:

1. _____

2. _____

ПОТПИСИ НА ДЕЦАТА:

1. _____

2. _____

3. _____

УЧИЛИШТЕ: _____

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

004.738.5.056.5-053.2

ХАЏИ-Јанев, Методи

Водич за сајбер безбедност на децата во домот и училиштето : премин
кон превенција : употреба на образованието во спречување на онлајн
радикализација / [автори Методи Хаџи-Јанев, Митко Богданоски, Александар
Цеков]. - Скопје : Центар за истражување и креирање политики, 2020. - 58
стр. : илустр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Содржи и: Анекс 1

ISBN 978-608-4586-65-4

1. Богданоски, Митко [автор] 2. Цеков, Александар [автор]
а) Интернет -- Безбедност -- Деца

COBISS.MK-ID 51684869

